

Schöner Alfréd hetven éves
Essays in Honor of Alfred Schöner

מסות לכבוד של יואל אפרים דוב שיינר

Szerkesztették:

Oláh János

Zima András

Budapest, 2018

2

b
...kém?

@ Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft.
@ szerkesztők
@ szerzők

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, vagy annak részleteit a jogtulajdonosok engedélye nélkül bármilyen formában vagy eszközzel reprodukálni és közölni tilos.

A kötet kiadását támogatta: MAZSIHISZ, ALAPÍTVÁNY
A ZSIDÓ EGYETEMÉRT és az OR-ZSE

Schöner Alfréd fényképét Kocsis Péter készítette.

Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft.
1135 Budapest, Reitter Ferenc u. 8/b.
Mobil: +36 20/9256-148
gabbiano@gabbiano.hu
Nyomdai előkészítés: Mandel György

ISBN: 978-615-5346-31-6

Budapest, 2018

Schöner Alfréd hetven éves Essays in Honor of Alfred Schöner

מסות לכבוד של יואל אפרים דוב שיינר

ב"ה

מאמרם «
legkedvezőbb és
leghatékosabb
tanítványai gyilkán?»

flora P.

2018.06.28.

Schöner A.

Tartalom

OLÁH JÁNOS Schöner Alfréd hetven éves	9
HEISLER ANDRÁS Két világ polgára	15
BALÁZS GÁBOR Jézus az izraeli művészetben	17
BALOGH ISTVÁN A XVIII. századi nagykanizsai sírkövek	33
BARNA GÁBOR Tárgytörténet és tájtörténet. Kutatások, életutak, barátságok	53
BIRÓ TAMÁS A neológ és a református szakrális tér átalakulása a 19. században	67
BOLLOBÁS, ENIKŐ Biblical Word Power from a Performative Perspective	85
DEUTSCH GÁBOR „...kiváló ember, igaz rabbi, termékeny tudós”	97
FEKETE LÁSZLÓ Szövött bölcsélet	103
FRIGYESI JUDIT A Kazinczy utcai zsinagóga hangtere	113
GLÄSSER NORBERT Állami jelképek – liturgikus környezet	125
GRÜLL, TIBOR Reading of the Torah in the First Century Synagogue –New Archaeological Proofs	139

HÁBERMAN ZOLTÁN	
Holokauszt-trauma — metafora és modell	153
HARASZTI GYÖRGY	
Nagy várakozások — halványuló illúziók	165
HIDVÉGI MÁTÉ	
Scheiber Sándor olaszországi naplója	201
HUNYADI LÁSZLÓ	
A kantilláció szerepéről a tórai szöveg értelmezésében Gondolatok a Sömá egyetlen verssoráról	223
KÁRPÁTI JUDIT	
„A tisztaság egyenlő az istenfélelemmel” A magyarországi zsidó rituális tisztulási szokások változásai a 19 - 20. század során	245
KISS ENDRE	
A fatalista Jakab és az ő ura Az úr-szolga-probléma Diderot-nál és Hegelnél	257
KOTEL DADON	
Biblijska kazna: „Oko za oko” (Izl 21,22-25; Lev 24, 17-22; Pnz 19,16-21), odmazda ili naknada štete?	273
LENGYEL, GÁBOR	
Christen und Juden	301
LICHTMANN TAMÁS	
Zsinagógák profán térben és időben	315
LIPTHAY JUDIT	
A Mászádá-kultusz változó értelmezése a zsidó nemzettudatban	329
NEGYELA LÁSZLÓ MÁRK	
Gyilkosság a zsidó Szabadkán	339
OLÁH JÁNOS	
Egy „Széfer lekáh tov” és a mezuzá	351

PEREMICZKY SZILVIA	
„La dernière poetesse judeo-espagnole” „Az utolsó judeoespanyol költő(nő)”? - a kortárs judeoespañol líra létformái és esélyei	373
RÓBERT PÉTER	
A Rabbiképzőből indult Erebe	385
SALAMON, THOMAS	
Our Lives were and are Interlinked - My Tribute	395
SOMMER LÁSZLÓ	
Az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem folyosóinak ablakai	407
שלמה שפיצר	
חברות וארגונים בקהילת מטרסדורף	415
SZÁNTÓNÉ BALÁZS EDIT	
Mi maradt a vidéki zsidóságból?	439
SZEGŐ ÁGNES	
A tisztafüredi zsidóság és temetője	449
SZÉCSI JÓZSEF	
Aquila	467
SZIGETI JENŐ	
Heilprin Mihály, az első magyar zsidó költő kalandos élete	479
TAMÁSI BALÁZS	
Uralkodók és Velence szolgálatában: Don Jichak Abravanel politikai pályája és állameszméje	497
TOKICS IMRE	
Isten áldása az erjedetlen (י?)	517
UHRMAN IVÁN	
Ezekiélós ho tón tragó(i)dión poiétés?	535

UNGÁRNÉ KOMOLY JUDIT	
Néhány gondolat a szociális segítséget nyújtó ember személyiségéről	549
UNGVÁRI TAMÁS	
Szegény ripők – az áruló	
Egy antiszemita portréja	559
ZIMA ANDRÁS	
„Böjtöltünk és imádkoztunk”	
Túlélési stratégiák a holokausztot közvetlenül követő időszak budapesti zsidó felekezeti lapjaiban (1945-1948)	573
Schöner Alfréd válogatott publikációi 2018-ig	591
Szerzőink	603

Schöner¹ Alfréd hetven éves

Köszöntő

Az olvasó egy liber amicorumot, egy olyan könyvet fog kezében, amelyet Schöner Alfréd (יואל אפרים דוב שיינר) 70. születésnapja ihletett. Ez a kötet nem egy konkrét témakör, hanem egy konkrét személy köré épül, ugyanakkor tükrözi azt a sokféleséget, amit Schöner Alfréd képviselt, több évtizedes kiemelkedő oktatói és kutatói pályája során, az egyetemi katedrán és a zsinagógai szószéken.

Kinek rektor úr, kinek professzor úr, kinek főrabbi vagy rabbi úr, ki élete egy jelentős részét az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetemen (OR-ZSE), illetve jogelődjén, az Országos Rabbiképző Intézetben töltötte, kinek neve összeforrott a „Rabbiképzővel”.

Kollégái közül sokan vagyunk, kik rengeteg anekdotát, történet tudnánk felidézni ezekből az évtizedekből, és ha szabad eltekinteni a metrikus akadémiai sztenderdektől, akkor elmondhatjuk: egy nagy professzort, egy igazi tanítót, egy színes egyéniséget, több nyelven beszélő, igazi konszenzusokat teremtő és békességszerető embert köszönhetünk 70. születésnapja alkalmából e kötettel.

Kollégái, tanítványai (ez gyakran egy és ugyanazon személyek), barátai, pályatársai, tisztelői, jó ismerősei Magyarországról, Izraelből, Angliából, Németországból és Horvátországból írtak tanulmányokat ezen ünnepi kötetbe, a „Festschrift”-be, amint az a több, mint 140 éves Rabbiképzőnk regnáló rektorainak szokásában volt.

Az írások magyarul, héberül, angolul, németül és horvátul olvashatók a kötetben, és tükrözik rektor úr széleskörű érdeklődését a zsidó vallás, a művészetek, az irodalom, a filozófia,

GLÄSSER NORBERT

Állami jelképek – liturgikus környezet

Az integráció útjai a modernizálódó társadalomban izraelita történeti példán¹

A neológ homiletika nem csak a mindenkori keretekre történő közösségi reflektálás eszköze, hanem gazdag tudományos forrásanyagot is nyújt világgépről, szimbólumhasználatról, közösség és hatalom, közösség és tágabb társadalmi környezet viszonyáról. A homíliák viszont nem önmagukban állnak, annak ellenére, hogy a kései utókor számára aprónyomtatványokon, gyűjteményes kötetekben vagy homiletikai folyóiratban válnak kézbe vehetővé. Környezetük legalább olyan fontos, mint a tovább értelmezhető szöveg: azon körülmény, hogy milyen rítusok keretében és milyen kulisszák között hangoznak el. Ezek együttesen segítenek rekonstruálni azt, ahogyan a közösség adott korban és körülmények között magyarázta az őt körülvevő világot. A formálódó felvetések Schőner Alfréddal – mint főrabbival és egyetemi tanárral – folytatott beszélgetések során több ízben előkerültek 2005 és 2015 között.

Az elmúlt másfél évszázadban Budapesten, bár a homiletika a neológ rabbiképzés oktatott tárgyainak egyikét képezte, elemzésének kulcsfogalmai és értelmezési keretei több diszciplínát – filozófiát, szövegértelmezést, társadalomtörténetet – érintenek felekezeti életvilágokat feltételezve Klieber nyomán, valamint a modernitás és hagyomány ötvözetének lokális megnyilvánulásait szemlélve Eisenstadt nyomán.² Az állami jelképek és liturgikus környezet kérdése a zsidóság társadalmi szerveződésének és világgépének változásáról, a politikai gondolkodás történetéről szól, miközben lehetővé teszi annak folyamatmodellekben való szemléltetését.

A köszöntő tanulmány történelmi példákon, magyar és közép-európai viszonylatban azt vizsgálja, miként jelennek meg a főhatalom jelképei liturgikus tárgyakon, vallási szövegekben és imaházi kulisszák között. Miként függ össze a jelképhasználat a judaizmus világképével, megváltásról szóló tanításaival, és hogyan értelmezi át a közösség a keresztény világképet, eszkatológiát saját társadalmi helyzetére vonatkozóan? Miként épül rá a 19. század végén, állami hatásra megvalósuló modern felekezeti és judaizmus – élet minden területét szabályozó – normatív rendszerének premodern előképeire?

A keresztény hatalom rendi államiságjelképei, többször jelentek meg a kinyilatkoztatott Tant tárgyiasító Tórához társítva. A magyarországi mérsékelt vallásreform törekvéseinek beszédes szimbolikus példája nyilvánult meg a szegedi régi zsinagóga frigszekrényre felett álló Júda oroszlánjaiban, amelyek a koronás magyar címet fogták közre, fává stilizált kettős keresztrel a hármashalmon.³ A kontextus teljességéhez tartozik, hogy a szegedi zsinagógai textíliák Tóra-korona ábrázolása – amely területenként eltérhet – túlnyomó többségében az osztrák császári korona formáját és gyöngyös díszítését követi, a koronát tartó – kerubokként is értelmezhető – szárnyas oroszlánoknak pedig heraldikus funkciójuk van, Bányai Viktória megállapítása szerint.⁴

A modern nemzeti keretek átvételét és a magyarosodást jelképező beszédek kulisszái közül külön figyelmet érdemel a monori zsidó közösség azon Tóráköpenye, amelynek közepére 1825-ben, a hagyományos motívumoktól eltérve koronás magyar címet hímeztek.⁵ A nemzeti szimbolika liturgikus – szövegi és tárgyi megjelenését – a judaizmus szétszórásbeli uralkodói hatalomról szóló értelmezésének és gyakorlatainak tükrében tudjuk megérteni. A modernizálódó társadalom új nemzeti hagyományai a rendi hagyományokra épültek rá.⁶ A jelenség kereteként fontos hangsúlyozni az emancipációs zsidóság egy részén belüli reformkori igényét, valamint a zsidó felvilágosodás képviselőinek és irodalmának megjelenését,

ami szorosan összefüggött a német területekről cseh-morva álmással érkező zsidó migrációval.⁷

Számos más tényező mellett a hatalom jelképeinek zsinagógai megjelenése szorosan összefüggött azzal a ténnyel, hogy I. Ferenc király pozsonyi zsinagógalátogatása óta a Habsburg főhercegek, uralkodók több ízben látogattak meg zsinagógákat, szimbolikus gesztusként.⁸ A dualizmus idején pedig a hatalom képviselői: miniszterek, főispánok, polgármesterek és papok állami vonatkozású ünnepi istentiszteleteken szintén tettek reprezentatív látogatásokat a zsinagógákban.

Európa szerte a modern nemzeti keretekhez történő igazodás a német zsidó felvilágosodás gondolatvilágában fogant, és képviselőik magyarországi megjelenésével tűnt fel. Chorin Áron, Aradon például a prágai újhéber felvilágosodás szellemében a reformok 19. század eleji képviselőjeként a zsidóságot pusztá vallásként határozta meg. 1827-től németül imádkozott az uralkodóért és a hazáért, valamint városa zsidó közösségének német/jiddis nyelvhasználatára tekintettel, a németet kísérelte meg liturgikus nyelvvé tenni. Elképzelése a zsidó felvilágosodás társadalom(át)alakító törekvéseibe illeszkedett. Chorin fellépése a premodern, testületként működő kehila, a communitas judeorum felbomlásának kezdetét jelezte. Ez abban a folyamatban ért véget, amely létrehozta az izraelita felekezeti struktúrát. Chorin felfogásában a zsidók szétszórásával nemzetiségük is megszűnt, így nincs izraelita nemzet, hanem a zsidóság éppúgy csupán vallási közösség, mint a többi felekezet.⁹

Chorin nézeteinek általános kereteit tekintve a 19. század a zsidó vallási közösségek átalakulásának kora. Európa szerte ekkor bomlottak fel a premodern, differenciálatlan, testületi-politikai jogokon és kötelezettségeken alapuló önszabályozó közösségek, és a század második felére költözött a vidéki gyökerű zsidóság – a modern ipar és nagyváros elszívó hatására – városokba. A kort a felvilágosult vallásreform terjedése, az életformaváltás, az integráció igénye, a vallási hagyományok szelektív, polgári értékek mentén történő átértelmezése, a kép-

zöművészeti és irodalmi gettónosztalgia, valamint az európai modern nemzeteszmék átvétele jellemezte.¹⁰

A társadalmi folyamatok viszont nem modellezhetők merev szembeállítások formájában. Különböző világértelmezési modellek párhuzamos jelenléte, esetenként összefonódása tapasztalható a hatalomhoz való közösségi viszonyulás terén is. Sőt az értelmezéseket meghatározó alaptörténetnek – a jeruzsálemi Szentély pusztulásának – gyökeresen eltérő értelmezései jelennek meg a zsidóság helyzetére és főhatalomhoz való viszonyára vonatkozóan. A rendi világ hatalmi szimbolizmusai vallási eszkatológiákba illeszkedtek, legitimációit a vallási emlékezet alaptörténeteire fordította le. Szent Ágoston a politikai hatalom legitimációját és a hatalmi kényszer alkalmazását a keresztény alattvaló teológiai értelemben vett bűnösségéből vezette le és eszkatológiai jelentőséggel ruházta fel. A rendi világ zsidó önértelmezését és helyi hatalomhoz való viszonyát szintén a judaizmus alaptörténeteiből érthetjük meg, amelyek középpontjában a gálutról szóló értelmezések álltak.

Mindkét Szentély pusztulását a kor zsidóságának vétkével, az adott nemzedék bűnével hozza kapcsolatba a judaizmus tradicionális értelmezése, így a szétszórás isteni büntetés, aminek a megtérés és a megváltás vethet véget.¹¹ „Diná demálchutá diná”¹² szellemében a királyság törvénye törvény mindaddig, amíg a hatalom nem a zsidóság ellen lép fel. A szétszórás keresztény társadalma és jogalkotása viszont a zsidóknak biztosított kiváltságokat és a felettük gyakorolt hatalomból származó előnyöket a keresztény eszkatológia antijudaizmust is tápláló toposzaival igazolta. A kamaraszolgává vált zsidók számára az uralkodó teljes védelmet garantált a türelmi adó fejében, vagyonuk és pénzük pedig teljes egészében a kincstárhoz tartozott. A *servus camerae*, a kamaraszolga kifejezés alattvalót, alárendeltet, beosztottat jelentett, a szolgaság (*servitudo*) fogalma teológiai jelentésréteggé a pápaságtól eredt.¹³ A zsidók a kamaraszolgaság intézményét olyan királyi szolgasággá értelmezték át, ahol a zsidók nem a király szolgáinak szolgálói, hanem a király védelme alatt álló szabad emberek. A zsidó történeti kutatások a politikai gon-

dolkodás alakulásának kérdése felől ezt tekintették a „királyi szövetséges mítosznak”.¹⁴ Ezt a vallási hagyomány felől szemlélve akkor lehet megérteni, ha figyelembe vesszük, hogy a koronás fő a társadalom rendjének és a zsidóság biztonságának letéteményese a 20. századig hatóan.¹⁵

A nemzeti és állampatrióta hatalmi szimbolika a felekezeti zsidóság életvilágában az ellentétek és párhuzamosságok felől közelíthető meg. Egyszerre jelentek meg a 19. század második felének magyarországi zsidóságánál a judaizmusnak a rendi hagyományokhoz kapcsolódó rítusai (*laudes*, *intrada*, áldás a koronás főre) és a modern nemzeti szimbolikus politika, érvelési módjai. A reformok képviselőinek világértelmezésében ugyanígy együtt voltak jelen a judaizmus nemzedéki láncolatot alkotó hagyományának racionális és irracionális elemei a felvilágosodás racionalizmusával és társadalomalakító törekvéseivel. Az uralkodó és a hatalom Isten által legitimált hatalom volt, az Örökkévaló pedig népe sorsának aktív alakítójaként jelent meg a magyar izraelita szimbolikus politikában.

Az uralkodó vagy az uralkodócsalád tagjai elé vitt Tóra-kercek ezüstdíszei tartalmazhattak hatalmi jelképeket. A hódoló küldöttségek által vitt Tóra a kinyilatkoztatott Tan tárgyiasult jelképe. Dávid pajzsán megjelenő címerállat, a kétfejű sas,¹⁶ a Habsburg koronás fő előtti tisztelet lerovásának szimbolikus eszköze volt. A Magyar Zsidó Múzeum gyűjteményében több rimonim (tóradsz) található kétfejű sassal, de több tóravérten is feltűnik a címerállat.¹⁷ A tóravértek, koronák és rimonim hatalmi jelképisége a koronás fő iránti tiszteletnek, és a Tórának az összekapcsolása felől válik érthetővé. Az uralkodó a judaizmusban az isteni dicsőség halvány evilági visszatükröződése. A vallástörvény a király látásakor áldást ír elő: „Áldott vagy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki dicsőségéből juttat a hús-vér embernek.” Emellett a köznapi és szombati imakönyvekben (*szidurokban*) és női imakönyvekben (*techinók*) szintén fellelhető volt az uralkodóért mondott ima.

A Habsburg Birodalomban az első nyomtatott imakönyvek az uralkodóért mondott imával a 18. század elején tűntek fel.

„Ki segedelmet adott a királyoknak...” (Zsolt 144,10) nem csupán a királyért mondott ima neve (*Hánoten tesuá*) és kezdősora, hanem a hatalomért mondott ima szinonimája is lett. Hanoten tesuá szövegek változatai a közösség és a tágabb szociokulturális rendszer viszonyát mutatták. Az istentiszteletek imái a szentélybéli áldozatokat helyettesítették. Az uralkodóért mondott ima ezért a zsidóság és a hatalom viszonyának fontos kifejeződése volt. Az állam jólétéért mondott ima a zsidó közösség attitűdjét jelenítette meg azon ország iránt, amelyben élnie kellett. A magyar asszimilatív nemzetkepcióval való azonosulásként értelmezhető, hogy Német- vagy Habsburg-Ausztria imagyakorlatával hasonlóságot csak a budapesti német nyelvű izraelita imakönyvek mutattak. Pavla Damohorská kutatásaival összevetve koncepcióbeli eltérésnek tekinthető a Birodalom más közösségeinek imaszövegeitől, hogy megjelentek a miniszterek, tisztviselők, tudományos és jótékonyági intézmények, de a zsidó jelző, vagy Izrael név nem. A megváltásra vonatkozó rész helyett az ima végén a szeretetért, testvériségért és az emberek közötti egyenlőségért való könyörgés állt.¹⁸

A kor politikumának sarkalatos kérdései tekintetében a magyarországi zsidóságot az általános társadalmi keretek határozták meg. A gazdasági szerkezetváltás kérdése, a polgári, nemzeti középosztály megalkotásának és összetételének kérdése, a nemzettudat kérdése, a nemzetiségi kérdés, a dinasztiahoz fűződő viszony ügye együtt jelent meg a zsidóság társadalmi helyzetének és magyarosodásának ügyével.¹⁹ A magyarországi zsidóság – a zsidó felvilágosodás eszméinek hatására, amelyek a felekezeti önmeghatározást helyezték előtérbe, és az egyenjogúsítás állami és belső közösségi törekvésének készítésére – önmagát a modern asszimilatív magyar nemzeteszmé keretei között fogalmazta meg. Ez egyfelől a német mászkil törekvések helyi megvalósulásának; másfelől a magyar elit nemzetiségi kérdés tükrében megfogalmazott igényének; harmadsorban a modernizálódó, nemzeti alapon szerveződő magyar gazdaság realitásához való igazodásnak tekinthető. Bár irányzati tekintetben számos eltérés mutatko-

zott az új nemzeti-felekezeti keret adaptálásában, a királyhoz és nemzethez való viszonyt ezek a keretek szabták meg.

A modern politikai zsinagógai beszédek elterjedése, a nemzeti jelképek zsinagógai megjelenítése a világkép és közösségszerveződés változása felől érthető meg. A vallás középkori és koraújkorai társadalomban betöltött világmagyarázó, világösszefogó szerepét a modern társadalomban a politika vette át. Az egyének identitásának fő meghatározója politikainak tekinthető: a nemzethez tartozásban és a politikai irányzat megválasztásában ragadható meg.²⁰

A 19. században formálódó nemzeti szimbolikus politikák sorra a vallási kultúra toposzaira, szókészletére és rítusaira épültek rá. A judaizmus reformtörekvései között a nemzeti nyelvű homíliák fontos szerepet töltek be a modern nemzetállami keretekhez történő igazodásban, a nemzeti nyelvek és kultúra elsajátításában, a reformtörekvések terjesztésében. A többségi társadalomhoz való viszonyulás modelljeit a beszédekben a vallási hagyomány, a történelmi emlékezet és a mindenkorai életvilág keretei határozták meg. A nemzeti nyelvű zsinagógai szónoklat egyszerre volt a modern kulturális nemzetkepció terjesztője és a zsidó közösség saját helyzetének értelmezési alkalmá. A modern nemzeti keretek átvétele a magyarosodást jelképező beszédek kulisszáiként érdemel figyelmet. A nemzeti rítusok és az állampatrióta királytisztelet alkalmai azonban együtt voltak jelen a felekezeti gyakorlatban.

A király születésnapját 1894-ben a recepció reményében ünnepelte a neológ sajtó. Hírei a fenti állítást támasztják alá. Az ünnepi istentiszteleteken a zsinagógában elhangozhatott a *Himnusz* vagy a *Szózat* is.²¹ Ez az emancipáció nemzedékének magyar nemzethez tartozása iránti igényét fejezte ki, aminek kiteljesedését – főként a neológia – az izraelita felekezet recipiálásában látta. Még inkább életvilága maguktól értetődő elemeit képezte a nemzeti-állampatrióta szimbolika a Nagy Háború zsidó középkorú generációja számára, aki a recepció ifjú nemzedéke volt, s mint ilyen beleszületett és természetesnek vette a polgári egyenjogúságot.

A hagyomány és a modernitás ötvözeteként felfogott sokféle modernitás egyik recens példája hasonlóképp világítja meg a különböző gondolkodási rendszerek viszonyát, s mellett szól, hogy nem csupán történeti elítélődiskurzusokra vonatkozik a fenti megállapítások érvényességi köre. Ferenc József alakja a magyarországi gyökerű orthodox közösségek emlékezeti kánonjában *melech sel cheszedként, kegyes királyként* ma is él.²² A kifejezés gyökere szentírási, alapja pedig az orthodoxia irányába tett uralkodói kegy. Szentírási háttere: 1Kir 20,31. Az uralkodóra mondandó áldás szerint a koronás főt az isteni dicsőség visszatükrözésének tekintették. Az Örökkévaló tizenhárom attribútumainak egyike a *cheszed*, a kegyesség. A királyért mondott ima egyik bécsi változata azt a gondolatot jeleníti meg, hogy a király személyében tükröződő isteni attribútumok az Örökkévalótól valók: „a könyörületes adjon a király szívébe és miniszterei valamint tanácsadói szívébe könyörületességet, hogy tegyenek jót velünk és egész Izraellel, az ő napjaiban és a mi napjainkban és Izrael lakozzon békeségben.”²³ A polgári- és vallásszabadság okán pedig a modern nyugati államok is kegyes királyságokként (*málchut sel cheszed*) jelentek meg az orthodox responzum- és történeti irodalomban. A hárédi emlékezeti kánon szorosan összefügg a judaizmus messianisztikus perspektívájával, szétszórás-értelmezésével, és azzal a törekvéssel, hogy a vallástörvény keretei között modus vivendit keressen a modernizálódó társadalmakkal.

IRODALOM

BÁNYAI Viktória

2017 A Szegedi Zsidó Hitközség tulajdonában lévő textiltárgyak: feliratok, adományozók. *Szegedi Judaisztikai Közlemények* 3. 3-42.

BENOSOFKY Ilona – SCHEIBER Sándor

1987 *A budapesti Zsidó Múzeum*. Corvina Kiadó, Budapest.

DAMOHOŘSKÁ, Pavla

2010 *The Jewish Prayer for the Welfare of the Country as the Echo of Political and Historical Changes in Central Europe*. Univerzita Karlova v Praze, Husitská teologická fakultá, Praha.

DUBIN, Lois C.

2005 Enlightenment and emancipation. In: *Modern Judaism. An Oxford Guide*. Edited by Nicholas de Lange & Miri Freud-Kandel. Oxford University Press, Oxford. 29–41.

2014 Yosef Hayim Yerushalmi, the Royal Alliance, and Jewish Political Theory. *Jewish History*, vol. 28. 51–81.

EISENSTADT, Shmuel – RIEDEL, Jens – SACHSENMAIER, Dominic

2008 A sokféle modernitás elméletének kontextusa. In: Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté: *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. Nyitott Könyv – L'Harmattan, Budapest. 182–189.

FÉNYES Balázs

2011 Bűn és büntetés paradigmája a rabbinikus hagyományban. In: Fényes Balázs: *„Őrizzétek meg őriztettemet...” Tanulmányok a rabbinikus hagyomány köréből*. József Műhely Kiadó, Budapest. 7–41.

GERŐ András

2004 *Képzelt történelem*. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Eötvös Kiadó – PolgART Kiadó, Budapest.

GLÄSSER Norbert – ZIMA András – GLÄSSERNÉ Nagyllés Anikó (szerk.)

2016 „A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport; SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

HYMAN, Paula E.

1993 Traditionism and Village Jews in 19th-Century Western and Central Europe: Local Persistence and Urban Nostalgia. In: Wertheimer, Jack (ed.): *The Uses of Tradition. Jewish Continuity in the Modern Era*. The Jewish Theological Seminary of America, New York – Jerusalem. 191–201.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

2007 *Túlélési stratégiák* Társadalmi adaptációs módok. Kossuth Kiadó, Szekszárd.

KIEVAL, Hillel J.

2000 *Languages of Community. The Jewish Experience in the Czech Lands*. University of California Press, Berkely – Los Angeles – London.

KOMORÓCZY Géza

2012 *A zsidók története Magyarországon a középkortól 1849-ig. I. kötet*. Kalligram, Pozsony.

KLIEBER, Rupert

2010 *Jüdische, christliche, muslimische Lebenswelten der Donaumonarchie, 1848–1918*. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar.

ROMSICS Ignác

2017 *Magyarország története*. Kossuth Kiadó, Budapest.

SINGER S. Leó

1907 *Kötelességtan*. Lévai Izsó Könyvnyomdájában, Rimaszombat.

STERN, E. M.

1862 *Gebete der Israeliten – Machzor l'kol jomé hasáná*. Sechste Ausgabe. Achter Theil. Gebete für den 7. und 8. Tag des Pessach-Festes. Verlag von I. Knöpfmacher und Söne, Wien.

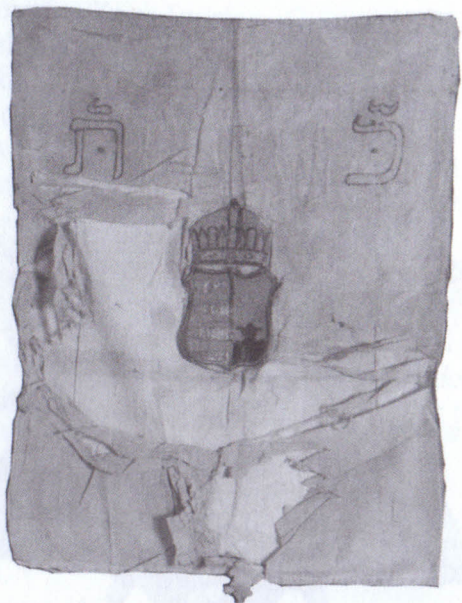
KÉPMELLÉKLETEK

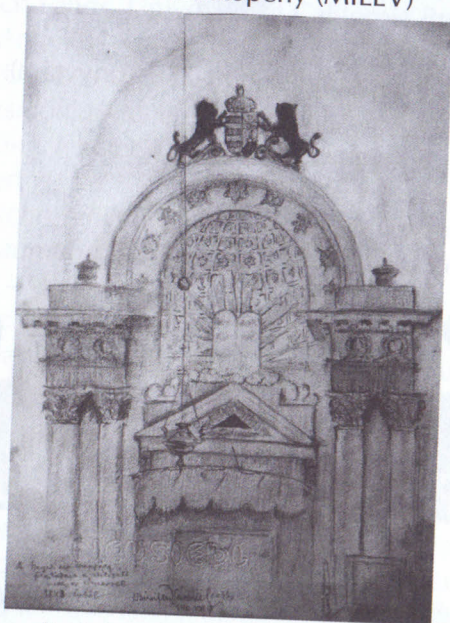
Galíciai tóradísz (OR-ZSE Könyvtára)

Korona és oroslánok a Szendrői-család parochetjén, 1902 (SZZSH)

Monori tóraköpeny (MILEV)

A szegedi régi zsinagóga frigyszekrénye (MILEV)

JEGYZETEK

- ¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú „Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban” című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.
- ² KLIEBER 2010., EISENSTADT – RIEDEL – SACHSENMAIER 2008.
- ³ Lásd például: egy 19. század végi fotón - MILEV leltári szám: 00.166; valamint Birnfeld Sámuel szegedi rabbi rajzát (A szegedi régi zsinagóga frigyládája a stilizált magyar címerrel - 1940) - MILEV leltári szám: 65.1654.
- ⁴ BÁNYAI 2017. 9-10. Rabbi Jehuda szerint három korona létezik: a Tóra koronája, amit tanulás útján mindenki megszerezhet, valamint a papság és a királyság koronája, ami öröklődik. (*Misna, Ávot 4: 17*).
- ⁵ A tárgyfotó MILEV leltári szám: 64.223. A tárgy megjelent a zsidótörvényekre adott válaszként kiadott Ítéletek! c. apologetikus munkában (Vida 1939. 7), amely a magyarosodást volt hivatott felmutatni. Itt viszont a frigyszekrény függönyeként szerepelt.
- ⁶ Lásd Gerő 2004., GLÄSSER – ZIMA – GLÄSSERNÉ NAGYILLÉS 2016.
- ⁷ Vö. KIEVAL 2000. 26–28., DUBIN 2005. 29, 32, 36.
- ⁸ KOMORÓCZY 2012. 885., 888.
- ⁹ *Allgemeine Zeitung des Judenthums* 1844. febr. 5./ 76-82. Literarische Nachrichten - FEITEL Mór: Aus Ungarn...
- ¹⁰ HYMAN 1993.
- ¹¹ FÉNYES 2011.
- ¹² Például: Talmud: Nedarim 28a.
- ¹³ KOMORÓCZY 2012. 154–158.
- ¹⁴ DUBIN 2014. 57–58.
- ¹⁵ Vö. SINGER 1907. 210.
- ¹⁶ Megjelent: *Sábosz. Szombat-almanach az 5688. évre (1927/28)*. Somré Sábosz Bizottság kiadása, Budapest. 1927. p. 105.
- ¹⁷ A MILEV gyűjteményében Tóravértek: 64.379; 64.45; 64.52; Rimonim párok: 64.48; 64.391. Leírásukat lásd: BENOSCHOFKY – SCHEIBER 1987. 68–69, 71–72, 74–75, 77–78, 80–82.
- ¹⁸ DAMOHORSKÁ 2010. 16–17., 36–38., 60.
- ¹⁹ ROMSICS 2017. 334-335, 349-352.

²⁰ KAPITÁNY – KAPITÁNY 2007. 383–384.

²¹ *Egyenlőség* 1894. aug. 24./ 8-9. Augusztus 18-án.

²² Fényes Balázs szíves szóbeli közlése.

²³ STERN 1862. 232. (Bécsi kiadású, lengyel, cseh, morva és magyar zsinagógai szokásrend alapján összeállított machzor a Szegedi Zsidó Hitközség hagyatéki imakönyv-gyűjteményéből. Fordítás: Fényes Balázs.)

GRÜLL, TIBOR

Reading of the Torah in the First Century Synagogue— New Archaeological Proofs

Summary:

It has been quite frequently questioned in the *Judenwissenschaft* of the last century if the Jewish people were synagogue- and Torah-centered communities in the first century of the Common Era. Seth Schwartz, for example, in his controversial but undoubtedly influential book (*Imperialism and Jewish Society*,” published in 2001) constantly demoted the significance of literary, epigraphic, and archaeological evidence concerning the reading of the Torah in the pre-70 synagogues. However, excavations conducted in the land of Eretz-Israel in the last two decades have clearly proved that the synagogues were widespread in Iudaea. The specific stone-tables found in the synagogue of Migdol and Horvat (Horbat) Kur were in all probability lecterns for the purpose of reading the Torah. Since then archaeologists have found that strange ornament in the synagogue at Capernaum which presumably represents a mobile Torah ark which was in use even in the Mishnaic period (m.Taan. 2:1). Additionally, there were small chambers connected to the main hall of the synagogue at Khirbet Wadi Hamam, Migdal, and Horvat (Horbat) Kur, which could have served as a repository for the Torah scrolls. In sum, we have no reason to accept the hypercritical views concerning Scripture-centeredness of the Jewish people living in the first century Iudaea.

The tradition of reading the Torah publicly derives from the earliest times of Israel’s history. Before he died, Moses specifically gave this duty to the priests who were to read the Torah to the people at the Sukkoth festival marking the completion of the Sabbatical year (Deut. 31:9-13). Later we see Joshua reading the entire book of the Torah to the people of Israel who had entered the Promised Land (Josh. 8:34-35). In the historical account of the return of the exiles from Babylon we are given a detailed account of the public reading of the Torah (Neh. 8:1-8). Here, for the first time in the Bible, we have a detailed description of what took place when the Torah was read publicly. It is from this account that the later Rabbinic traditions